

Yrd. Doç. Dr.

Mustafa GÜNERİGÖK

Muş Alparslan Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
m.gunerigok@alparslan.edu.tr

Eser Geçmişi: 25 Ağu 2017 / 4 Eyl 2017

DOI: 10.21551/jhf.336061

Mevlâna Pergelinde Barış

The Peace in Mawlana's Compass

ÖZET

Bugün küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, Batılı dünyanın insanlığa sundukları temel önermeleri yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. Dünya, Aydınlanma'dan bu yana içerik olarak eski ancak form olarak yeni bir paradigmanın egemenliği altındadır. Bu yeni paradigmanın açılımı Alman sosyolog Ulrich Beck'in tanımlamasıyla "dünya risk toplumu"dur. Dünyada meydana gelen ve egemen olmaya başlayan yeni paradigmatik değişim karşısında nasıl bir tavır takınacağız? Dünya risk toplumunda yaşanılmakta olan kaosun üstesinden nasıl gelinecektir. Kozmopolit bir evrende barışçıl bir şekilde yaşamak mümkün müdür? Riskli olasılıklar, toplumsal bireyselleşme ve sosyal yaşamın bu yeni biçimleri karşısında geleneğin tavrını Müslüman âlim Mevlâna Celaleddin Rumi örneği üzerinden "barış sosyolojisi"nin izlerini takip ederek tartışmak istiyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, sosyoloji, barış sosyolojisi, dünya risk toplumu, din

ABSTRACT

Today, the developments on a global scale, has led to the Western world to reconsider the basic premise that they have offered the humanity. The world, ever since the Enlightenment, is under the rule of a new paradigm which is old as content but new as form. This new paradigm stands with the German sociologist Ulrich Beck's definition: "world risk society". How will we behave towards a new paradigmatic change occurring in the world and beginning to dominate? How to overcome the chaos that is being experienced in the world risk society? Is it possible to live peacefully in a cosmopolitan universe? We would like to discuss risk probabilities, social individualization and the attitude of tradition towards these new forms of social life on the example of Muslim scholar Mawlana Jalaluddin Rumi by following the traces of "peace sociology".

Key Words: Mawlana, sociology, peace sociology, world risk society, religion

Giriş

Islam düşünce tarihi içerisinde yetişmiş önemli sufi bilgelere olan Mevlâna Celaleddin-i Rumi (1207-1273) sadece tasavvufî düşünce alanında değil kelim, fıkıh, felsefe ve sosyal/kültür gibi çeşitli ilimlerde de etkindir. *Mevlâna Pergelinde Barış* başlıklı bu çalışmada genel olarak Rumi'nin düşünce dünyasına Fransız sosyolog Emile Durkheim (1917-1858)'den mülhemle dayanışma/barış sosyolojisi¹ perspektifi doğrultusunda yaklaşmak hedeflenmektedir. Özelde ise herhangi bir şekilde anakronizme bulaşmadan yine sosyal dayanışma sosyolojisi bağlamında Mevlâna'nın Tanrı/din, insan ve toplum sorununu nasıl ele aldığı sorusu bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte spesifik düzeyde dahi olsa dünya risk toplumu yaklaşımı bu mevzuyla anlamamız konusunda bize fikir verecektir.

Bilindiği üzere Mevlâna bir sosyal bilimci değildir. Eserlerini de sosyal bilimlerin veri ve metotlarına göre yazmamıştır. Ayrıca insan ve toplum etkileşimi üzerine veya bir bütün olarak toplumsal konular hakkında bilimsel bir kuram da ortaya koymamıştır. Tabiatıyla onun eserlerinde doğrudan doğruya sosyolojinin önemli konuları arasında yer alan barış, sosyal bütünleşme ve çözülme gibi kavramları da bulamayız. Ancak onun bu kategoride değerlendirebileceğimiz düşüncelerini kendi döneminde yaşanan sorunlara dair yazdığı eserlerine yansıyan temalar arasında fazlasıyla var olduğunu burada ifade edebiliriz. Dolayısıyla, Mevlâna'nın yazdıkları üzerinden çeşitli sosyolojik açımları öne çıkaran çalışmalar ortaya koymak mümkün gibi görünmektedir. Onun düşünce metaforuna ya da barış pergeline geçmeden önce barış sosyolojisinden ne anladığımızı ortaya koymamız gerekir.

Barış Sosyolojisi

Sosyolojiyi günümüzde ve geçmişte uğraştıran temel sorunlardan biri hiç şüphesiz “toplumsal düzen” veya Durkheim'in deyimiyle, “toplumsal dayanışma” problemidir. Durkheim toplumsal düzen probleminin önemini son derece farkındadır. Onun, genel olarak akademik kariyerini toplumsal düzen problemini analize ve açıklamaya adanmış olduğunu söyleyebiliriz (Slattery, 2010: 33). Bu çerçevede onun ilk çalışması ve aynı zamanda doktora tezi olan *Toplumsal İşbölümü*'dür. Bu çalışmanın ilk basımı 1893'tür. Bilindiği üzere bu tezin özgün alt başlığı *Gelişmiş Toplumların Organizasyonu Üzerine Bir İnceleme*'dir. Görünüşte kitap modern toplumlarda işbölümünün nedenleri, karakteristikleri ve işlevleri üzerine bir çalışma olsa da, açıklayacağımız gibi, bu çalışmada çağdaş sosyolog ve teorisyenler üzerinde hala etkili olmayı sürdüren (Mestrovic, 2015) daha genel bir toplumsal organizasyon veya düzen teorisi yer almaktadır (Turner, 2010: 354). Durkheim bu ve diğer klasikleşen çalışmalarında özetle incelememize yol gösterecek temel bazı sorunları ele alır: İnsan, toplum, din, değişim, dayanışma, anomi ve intihar (Durkheim, 2006).

¹ Bu çalışmamızda bütünleşme ve dayanışma olgusunu daha özgün ve birazda dünya risk toplumunu düşünerek “barış sosyolojisi” olarak çevirmeyi uygun gördük. Esasen çalışmamız için tasarladığımız ana başlık “Dayanışma Sosyolojisinin İmkânı” idi.

Durkheim'e göre, "bütünleşme" veya kendi deyimiyle "toplumsal dayanışma" sadece normal dışı olarak gördüğü şeylere referansla tanımlanabilir; Anomi, bencillik, intihar, zayıf koordinasyon ve zorunlu işbölümü. Bunların hepsi Durkheim'in yaklaşımında toplumsal çözülme örnekleridir. Dolayısıyla toplumsal dayanışma bu koşulların tam tersini temsil edecektir. Durkheim'e göre bir toplumsal barış, bireysel tutkular kültürel semboller tarafından düzenlendiğinde, bireyler toplumsal bütüne/vicdana bağlı olduklarında, eylemler normlar tarafından düzenlendiğinde ya da koordine edildiğinde, eşitsizlikler ve yeteneklerin dağılımı arasında uygunluk olduğunda ve özellikle tüm bunların toplumsal gerçeklikte meşru olarak görüldükleri zaman sağlanır (Turner, 2010: 354).

Durkheim'in toplumsal dayanışma analizinin daha genel bir toplumsal organizasyon ya da düzen teorisi içerdiği kesindir. Dolayısıyla, onun genelde toplumsal düzeni açıklamak için geliştirdiği kavramlardan olan "kolektif bilinç" kavramının da burada hatırlanması gerekir. Durkheim'a göre kolektif bilinç, aynı toplumun ortalama yurttaşlarının ortak inançları ve duyguları kendilerine ait bir hayata sahip belirli bir sistem oluşturur, şeklinde tanımlanır (Turner, 2010: 355). Başka bir ifadeyle Durkheim'in bir toplumun ortalama üyelerinde yaygın biçimde rastlanan inanç ve duygular toplamı şeklinde tanımladığı kolektif vicdan, toplumun mekanik dayanışmayla mı yoksa organik dayanışmayla mı ayırt edildiğine göre değişen bir biçim ve içerikten oluşmaktadır. Bilindiği üzere bir mekanik dayanışma toplumunda, kolektif vicdan kapsamlı ve güçlüdür. Çünkü bu olgu insanların yaşamlarının dört bir yanını düzenliyor, çeşitli dinsel ya da başka geleneksel yaptırım araçlarıyla onları ayrıntılı biçimde denetliyor, birey ve bireyin onuru karşısında toplumsallığın önceliğini vurguluyor. Dolayısıyla Durkheim'in argümanına göre, toplum çapındaki kolektif bir vicdan bölünmüş veya parçalanmış bir toplumu bir arada tutabilir. Bu noktada daha çok farklılaşmış bir toplumun bireyleri, toplulukları, odak noktaları, mesleki grupları ve ondan kaynağını alan özelleşmiş normlar bir ahlaki bilinçle bir arada tutulabilir. Kolektif vicdan böylece, bir sivil din olarak nihai ilkeleri ve gerekçeleri sağlayan yayılmış, soyut bir "birey kültü" haline gelir (Marshall, 1999: 420).

Mevlâna ve Risk Toplumu

Yaşadığımız dönemde Mevlâna'nın sosyal dayanışma bağlamında insan ve toplum anlayışını ortaya koymak birkaç açıdan önem taşımaktadır. Bu durumun önemi ileri modernlikten, buna bağlı olarak üretilen bilgi, risk ve yan etkilerden kaynaklanmaktadır. Modernliğin ileri düzeyde gelişmiş olması Marx'ın "her şey kendi karşısına gebe görünüyor" diyalektiğini haklılaştıracak düzeye ulaşmıştır (Berman, 2010). Buna göre, Alman sosyolog Ulrich Beck'in yaklaşımı ile meseleyi ifade edecek olursak; modernleşmenin düşünümsel (refleksivite) nedenselliği yan etki olarak "risk toplumu"nu doğurmuştur. Risk, tehlike ve belirsizliklerle dolu olan risk toplumu, bugün küreselleşmenin de etkisiyle dünya risk toplumuna dönüşmüştür (Beck, 2012; Günerigök, 2015).

Dünya risk toplumu ile yüzleşmeye çalışan sosyolojinin giderek karamsarlaştığı ve ortaya çıkan risk ve belirsizlikler karşısında çözüm üretme noktasında yeni sorunlara yol

açtığını görmekteyiz. Anlayacağımız modern insanlar olarak bizler, yaklaşık iki yüzyıl sosyoloji yaptıktan sonra sosyolojik olarak yaşlandık. Artık geriye bir göz atmanın zamanı geldi ve geçmektedir. Çünkü Batı modernliğinde özgür ve ahlaki davranışlarla tutumların rasyonel açıklamaları olduğuna inandığımız şeylerin aslında rasyonelleştirmeler, gerçekliğin bilinçsizce çarpıtılması ve hayaller olduğu açığa vuruldu. Özgür ve rasyonel birey imajı 20. yüzyılda paramparça olduğu görülmektedir. Baumanvari bir ifadeyle gizli ihtiyaçlar ve arzularla dolu bulanık ve belirsiz/akışkan bir denize düştük. Aydınlanma ve bilgi, dış yüzeydeki ciladan başka bir şey değilmiş meğer. Otoritelere göre, bunlara inanmak ve bu inancı sürdürmek tehlikeli bir illüzyona dönüşebilir. Modern dönemde gerçeklik ve risk el ele gider ve her şeyin altında yaşam güçleri ve güç arzusu yatar. Gilje (2011: 574) göre, artık inanacak hiçbir şey kalmamıştır. Tüm yalancı umutlar gitmiştir. Sonuç olarak, Avrupa nihilizmi nihayete ermiştir.

Weber'in öngördüğü modernliğin demir kafesinden kendimizi nasıl azad edebiliriz? Gerçekten inanacak hiçbir şey kalmamış mıdır? Acaba tüm bu yaşananlar karşısında umutlarımız tükenmeden geleneğe ve geleneğin özelinden klasiklere bakarak onların keşif heyecanı, tefekkür, bilgelik ve coşkusundan esinlenebilir miyiz? Sosyolog Zijderveld'a (2007: 18) göre, klasik metinlerin çoğu içerik olarak eskimiş olsa da, gerçekliğe öyle bir bakış tarzları var ki, sosyologlar bunu sosyolojide unuttu, bu tarz kesinlikle eskimemiştir. Başka bir deyişle klasiklerin düşünceleri, teorileri ve kavramları bizim sosyolojik gözlüklerimizin camlarını silmek ve keskinleştirmek için bize hala çok canlı bir şekilde yardımcı olabilir. Bu şekilde çağdaş toplumumuz hakkında daha iyi bir kavrayış sahibi olabiliriz

İşin diğer bir boyutu da şudur: modern dünyada ya da toplumlarda sosyal çözümlerin yine maddi unsurlarla telafi etme çabasının bulunduğu şeklinde bir itiraz gelebilir. Bu itiraz karşısında şu hususların hatırlanması faydalı olacaktır. Öncelikle, refah seviyesi yüksek ülkelerde ortaya çıkan sorunlar karşısında yine maddi telafi mekanizmaları bir müddet işlevsel olsa da netice itibarıyla toplumsal sorunların risk toplumu söyleminden de anlaşıldığı üzere giderek derinleştiği bugünün sosyolojisinde edinmeye çalıştığımız bir tecrübedir. Risk toplumunun varlığı manevi telafi mekanizması arayışlarını gündeme getirmektedir (Tekin, 2016: 198). Bu arayışlar bağlamında Mevlâna Celaleddin-i Rumi'in yaşam ve düşünsel felsefesi iyi bir tecrübe olabilir.

Bilindiği üzere fikirlerin tarihi, bu fikirlerin gizli kökenleri bir yana, daima ortalarda başlar. Bütün fikirlerin ataları vardır (Bierstedt, 2006: 23) ve bilimsel bilgi dahil, bütün bilgi türlerinin varoluş temeli epistemik cemaattir. Eğer epistemik cemaat varlık kazanamamışsa, bilgi de varolamaz (Arslan, 2007: 1). Mevlâna için de durum aynıdır. Hiç kimse, 13. yüzyılın sosyolojisini göz ardı ederek Mevlâna'nın düşüncelerini yazamaz. Başka bir ifade ile içinde yaşadığı Müslüman toplumun bir üyesi olarak Mevlâna'nın düşünce sistemi, o dönemin egemen entelektüel ve kültürel hafızasından bağımsız olarak değerlendirilemez. Kısacası, hiç kimse zamanın gürültüsüne kayıtsız kalamaz. Sonuç olarak, Rumi'de yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve dinsel problemlerin etkisi altında yazdığını ve bu kontekste sufi bir hayat yaşadığını görmekteyiz.

Yineleyecek olursak Mevlâna, çocukluğundan itibaren muhtelif ülke ve vilayetler dolaşmış, farklı yerler ve şahsiyetler tanımış ve asıl olarak dinin nüfuz ettiği sufi bir ailede/ çevrede yaşamış bir bilge olarak önemli tecrübeler yaşamıştır. Öncelikli olarak çağının

sorunlarına karşı çözümler üretmeye çalışan Mevlâna, ortaya çıkan sorunlar karşısında maddi telafi mekanizmaları ile mücadele etmenin yersizliği ve yetersizliği karşısında, bir hakikat arayışı içine girmiş ve hakikati bütün benliğiyle tecrübe etmiştir. İşte bu tecrübe ve bundan hasil olan hikmet bilgisi modern bunalımı aşmaya çalışan ancak bir türlü başaramayan modern birey için yaşamsal boyutta bir referans kaynağı olabilir.

Mevlâna, Transandantal Sosyoloji ve Barışın İmkânı

Mevlâna'nın eserlerinde var olduğu iddia edilen sosyolojik imgeleri *transandantal sosyoloji*² bağlamında bir değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Zira onun çalışmalarında daha sonra da göreceğimiz gibi bu aşkın sosyolojinin imkanına dair birçok anlatı vardır. Konumuz bağlamında Mevlâna'nın sosyal dayanışma, sosyal bütünleşme ve sosyal çözülme gibi barışın imkânını ortaya koyan sosyolojik temayı "Tanrı/din", "insan" ve "toplum" üçgeni içinde otantik manevi tecrübeye yani transandantal sosyolojiye dair bir ilgi içinde ele alıp değerlendirdiğini söylemek uzak bir ihtimal şeklinde karşılamanın gerekir. Bu başlık altında, Mevlâna'nın pergelinde barışa dair formlarını, yani yukarda genel olarak bahsedilen konulara bakacağız: mana toplumu, din, aşk, Tanrı, birey, dil, sembolizm ve barış.

Mânâ Toplumu ve Barış

Bu noktada bizim meselemiz sosyoloji olduğu için öncelikli olarak burada Mevlâna'nın toplum algısının nasıllığını ortaya koymak gerekir. Ayrıca onun toplum algısının analizi bize Mevlâna'da toplumsal dayanışmanın önemli izdüşümlerini verecektir. Bilindiği üzere Mevlâna'nın eserlerinde toplumun belirgin bir tanımı verilmemektedir. Buna karşın onun topluma ve toplumsal konulara dönük açıklamalarından şematik de olsa bir toplum haritası çıkarmak mümkün görünmektedir. Genel olarak Mevlâna'nın toplum pergesi sosyal yapı, sosyal gruplar, insan, cemaat, toplumsal kategoriler, sosyalleşme, lider kültürü, kâmil insan, işbölümü, toplumsal tabakalaşma, statü, sosyal değişim, gündelik hayat, ahlak, sanat, eğitim, özgürlük ve en önemlisi bütün bu saydığımız konulara içkin bir şekilde işlenen Tanrı, din, tasavvuf, vahdet-i vücud ve aşk konularını içermektedir (Tekin, 2012: 55-59).

Mevlâna'ya göre, toplum zahiren ele alındığında insan ürünü bir yapı olarak anlaşılmaktadır. Ancak bu toplum, bir insan ürünü olmak ve ontolojik anlamda bir insan ürünü olmaktan başka bir şey yani aşkın olmak arasında sürekli bir şekilde inşa edilen diyalektik bir olgudur. Metafiziksel bir varoluş söz konusudur. Meselenin temel boyutları doğal olarak Tanrı ve insan dikotomisidir. Bu bağlamda toplumun ortaya çıkması veya oluşabilmesinin temelinde onun tanımlamasıyla "kadri-müşterekler" vardır. Toplum ve toplumsal gerçeklik kolektif bilinçte var olan bu "ortak değer"ler üzerinde inşa edilmektedir (Tekin, 2012b: 99).

Buna göre, Mevlânâ'da toplum, bireylerin matematiksel toplamından ibaret değildir. Toplum, salt bireylerin suretlerinin tek tek bir araya gelmesiyle de oluşmamaktadır. Onun sözünü ettiği toplum biçimi esasen "Mânâ toplumu"dur. Yani toplumu toplum yapan fiziksel bir aradalık ya da suretler toplamı değil, metafiziksel düzeyde bir mânâ ve değerdir (Okumuş, 2007: 68). Elbette Mevlâna'da dinin dışında farklı ortak değerler etrafında birleşmenin

2 Ezeli hikmetten/gelenekten nasıl yararlanacağını gösteren aşkın veya transpersonal sosyoloji olarak tanımlanan bu alan için bkz. Ken Wilber, *Transandantal Sosyoloji*, (Çev. Cemil Polat), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

mümkün olduğunun farkındadır. Fakat o, dinin ya da geleneğin olmadığı bir evrende tıpkı Durkheim gibi sosyal dayanışmanın uzun soluklu olmadığını düşünmektedir. Mevlâna'ya göre, manaya ulaştıktan sonra, ihtilaflar yok olur ve birlik gerçekleşir. Bu açıdan kesret âleminin aldaticılığı burada da kendisini gösterir. Önemli olan hakikate, kabuğun içindeki manaya ulaşmaktır. Mânâ cemaati, anominin ve yabancılaşmanın karşısında konumlandırılmıştır (Tekin, 2012b: 98-99). Dolayısıyla Mevlâna'da toplumun inşası sosyal bilimlerde teorize edildiği biçimde seküler yani insan merkezli ya da hümanist bir dünya kurma girişimi olarak ele alınmamaktadır (Berger, 2000). İnsan da nihayetinde Tanrısal bir üründür. Her insan, hem kendinden önce var olan hem de ondan sonra da var olmaya devam edecek olan "Tanrı'nın usturlabı"dır. Bu yücelik niteliklerinin usturlabına göre, ideal insanın özellikleri herkesin fitratında gizlidir. Dolayısıyla hayatın gayesi bu mükemmelliğe erişmektir (Baykan, 2017: 146).

Toplumun, cemaatin ya da topluluğun bir arada barışçıl bir şekilde yaşaması ve toplumsal sürekliliğin sağlanmasındaki temel aktör, dinsel anlam ve değerlerdir. Çünkü Mevlâna'ya göre, bir toplum, dışsal bir bakış açısıyla kuru bir birliktelik ya da kuru bir kalabalık/yığın üzerinden tanımlanamaz. Toplumun oluşmasını ve onu bir arada tutan önemli metafiziksel değerlerin olması gerekir. Bu nedenle Mevlâna'da toplum dediğimiz şey, tesadüfen bir araya gelmiş sıradan bir yığın değildir. Mevlâna bu noktada dinden sudur eden öz-sel bir varoluştan bahsetmektedir. Esas olan, topluluğun etrafında birleştiği bu öz-sel anlamdır. *Topluluk, suret bakımından olursa beyhudedir. Kendine gel de Tanrı'dan mânâ topluluğu iste* (Mevlâna, 1991: 241). Topluluk bedenlerin çokluğundan meydana gelmez. Manaya ulaştıktan sonra, ihtilaflar yok olur ve birlik yani barış gerçekleşir. Bu açıdan kesret âleminin aldaticılığı burada da kendisini gösterir. Önemli olan hakikate, kabuğun içindeki manaya ulaşmaktır.

Din ve Barış

Mevlâna'da din tanımı, dinin evrensel anlamıyla bir paralellik arz etmektedir. Ona göre din, kutsala sadakatle bağlanılan, kendisine düşkün olunan, kendisinin adet ve huy edinildiği bir olgudur. Din yaşanılan bir hayat tarzıdır. Bu yaklaşım "din kutsalın tecrübesidir" diyen Rudolf Otto'nun özdeyişini hatırlatmaktadır. Mevlâna'da din salt bir inançlar manzumesi olarak değil, işlevsel bir zemin üzerinde sosyal ve psikolojik etkileri bakımından ele alınmaktadır. Bu bağlamda dinin sübjektif yönü yani bireyi ilgilendiren sabır, şükür, halvet ve takva gibi özellikleri öne çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle ona göre dinin sahip olduğu ruh/aşk çok daha önemlidir (Mevlâna, 2014).

Mevlâna toplumsal anlamda bir düzenliliğin, dayanışmanın ve bütünleşmenin biraz önce ifade ettiğimiz gibi din üzerinden kurulabileceğine inanmaktadır. O, dinden ayrı bir yaşam biçimini tercih etmenin açıkça toplumun çözülmesine/helakine sebep olacağını söylemektedir. Durkheim sosyolojisinde olduğu gibi din, farklılıkları, değişkenleri, parçaları toplumsal zeminde bir arada tutan sosyal bir çimentodur (Durkheim, 2009). Buna göre insan genelinde toplum kendisini Tanrı'ya teslim ederse, risk, tehlike ve belirsizliklerden emin olup selamete kalır. Bunun anlamı, dinsel değerler etrafında varlığını sürdüren bir toplumun çözülme, kırılma ve sosyal hastalıklardan korunarak istikrarını sürdürdüğüdür (Tekin, 2012b: 84). "Sen onun nuruyla emniyet içinde yürüyorsun. Ejderhalar, akrepler arasında yol almaya bak. O pak nur senin önünde gider durur. Her yol vuranı tutar, paramparça eder" (Mevlâna, 1991: 50).

Dinin toplumsal barışı sağlamada ki başarısının kaynağı esas olarak Mevlâna'ya göre "din dili"dir. Din dili aynı zamanda Mevlâna'nın ifadelerine ince bir örüntü ile yansımıştır. Onun din dilinde barışa davet eden bir tını vardır (Tekin, 2012b: 101). Ayrıca bu çerçevede mevzu din olunca konunun temel bir boyutu doğal olarak İslam'dır. Mevlâna'ya göre İslam diğer dinlerden belirgin bir şekilde ayrılarak insanın beden, akıl ve gönül boyutlarına aynı derecede hitap eden son ilahi dindir (Baykan, 2017: 37).

Aşk ve Barış

Din ve toplum ile ilgili bu temel yaklaşımlarla birlikte meseleye daha genel bir açıdan bakıldığında esas olarak Mevlâna pergelinde yer alan gerek din ve sosyalin gerekse toplumsal dayanışmanın özünde kök paradigmanın "aşk" olduğu görülmektedir. Aşk, Mevlâna düşüncesinde var olan evrenin sınırlarını göstermektedir. Aşk, Tanrı'nın bütün varlıklarına lütfettiği varoluş ve buluştur. Bütün varlıklar aşkla varlığa kavuşmakta ve canlanmaktadır. Mevlâna'da aşk, insanın insana, insanın Tanrı'ya ve aynı zamanda Tanrı'nın da insana açılımıdır. Dünya içinde varlıkların mutlak özneyi keşfetme öyküsünün adıdır. Aşk aşkıdır. Aşk asıldır. Aşk toplumsal barışın kaynağıdır. Mevlâna'da aşk ve yaşam birdir (Mevlâna, 2014).

Bu aşk pergelinin özünde "vahdet-i vücut" yer almaktadır. Bilindiği üzere vahdet-i vücut, tasavvufa ait çokça konuşulan ve aynı zamanda bu bağlam içinde bir o kadar da gizemini koruyan önemli konulardan biridir. Varlığın ya da varoluşun birliği anlamına gelen vahdet-i vücut; Tanrı-âlem, Tanrı-insan, Tanrı-toplum ilişkilerinin mahiyeti konusunda kendine özgü bir düşünömsellik yaklaşımı üzerinden sufi paradigmanın okullaşmasıdır. Mevlâna'ya göre vahdet-i vücut; bir sosyal grubun içinde sosyalleşen ve derin tecrübeler yaşayan cüz'i ben'in derin bir aşk ile "mutlak/küllî ben" in huzurunda yok olduğu tecrübesiyle oluşan bir birliktir (Baykan, 2017: 126-157). Vahdet-i vücut bir dünya kurma girişimidir. Bu girişimde din/İslam ve aşk ikilisi özel bir yer işgal ederler. Varlığın birliği üzerinde düşünceleri temellenen Mevlâna'da yegâne varlık hiç şüphesiz Tanrı'dır. Tanrı'nın dışında, insanın kendisinin var olduğunu iddia etmesi evrenin yaratılış felsefesine ya da amacına uygun değildir (Tekin, 2012b: 46).

Mevlâna düşüncesinde, «ölmeden önce ölmek» ve "Tanrı ile bakmak" nazariyesi tamda bu noktada anlam kazanmaktadır. Nitekim "La İlahe İllallah" Mevlâna düşüncesinde «La Hüve İlla Hüve» (Tanrı'nın hüviyetinden başka hüviyet yoktur) anlamını da kapsar. Bu düşünce biçimi, en ideal düzeyde Tanrı'da yok olmayı ifade etmektedir. Bu nedenle Mevlâna'ya göre, Tanrı'nın yanında hiç kimse var olduğunu iddia edemez. Yani Tanrı'nın yanında başkasının varlığı söz konusu olamaz. Bu çerçevede Mevlâna, hulul düşüncesine saplanmadan âlemin çokluk görüntüsüne karşın, temelde her şeyin «bir»den kaynaklandığını çok güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Gerçekten cezbeden «Bir»dir. Fakat bu «Bir» sayılı olarak görünmektedir. «Bir»in varlık nedeni «aşk»tır. Yeryüzünde adalet ve düzenin yaşamsal koşulları da bu tevhid zemini üzerinde sudur eden aşka dayanmaktadır. Mevlâna'da toplumsal bütünleşmenin ve dayanışmanın oluşmasında tayin edici rolü bu tanrısal aşk sağlamaktadır (Tekin, 2012b: 36).

Tanrı, Birey ve Barış

Tanrı ile bütünleşmek veya Tanrı'da yok olmak, toplumun çözülmesinin engellenmesinde temel bir değerdir. Mevlâna'ya göre Tanrı, toplumun genel anlamda kendisi etrafında toplandığı

“birlik” fikrinin temel nüvesi sayılmaktadır. Mevlâna’da Tanrı işte bu birliğin ve bütünleşmenin odaklandığı yegâne varlık olarak ortaya çıkar. Bir realite olarak varlık dünyasındaki kesretin, kaynak ve yönelimi bağlamında “Tanrı’yı işaret ettiği temel düşüncesinden hareket eden Mevlâna, insanların “iradi ölüm” dediğimiz Tanrı’nın yanında yok olmalarını ideal bir hedef gösterecek tarzda ortaya koyar. Ona göre âlemdeki çokluk ve tezat, ancak Tanrı’nın tek varlık oluşunun tezahürüdür. Dolayısıyla her ne kadar eşya ve varlıklar arasında bir çatışma var görünüyorsa da, bunun halledilebileceği yegâne uyum noktası, Tanrı’dan başkası değildir. Tekin’e (2012b: 97) göre, Mevlâna’nın, modern dünya ve toplum açısından dikkate alınması gereken yönü bu kontekste yer alan Tanrı merkezliktir. Çünkü Rumi, insana göre Tanrı değil, Tanrı’ya göre insan tanımı etrafında şekillenen bir sosyolojik muhayyileye sahiptir.

Mevlâna’da toplum ve birey konusu diyalektik bir yaklaşım içinde ele alındığından dolayı ortaya çıkan görüntü bizi şaşırtmamalıdır. Çünkü Mevlâna pergelinde birey bir yönüyle toplumun içinde ve bir yönüyle de toplumun dışında yer alabilmektedir. Kısaca Mevlâna’ya göre birey ve toplumun karşılıklı olarak birbirini tamamladığını ve özellikle sosyalleşme konusunda toplumun bir adım öne çıktığını burada ifade edebiliriz. Bu nedenle Mevlâna kişinin kendini gerçekleştirme için bireylerin topluma yabancılaşmalarını gerektiğini düşünmektedir. O bunu “topluluğa dost ol” ve “neşenin kaynağı toplumda aranmalı” özdeyişleriyle dile getirmektedir (Mevlâna, 2014).

Ayrıca Mevlâna’ya göre birey yaratıcısının çizdiği sınırlar içerisinde insan olduğunun farkına varabilir. O, insanın evrendeki değerini inkâr eden, onu aşağılayan telakkilere itiraz eder. İnsan varlık ağacının en olgun meyvesidir (Bulaç, 2013: 129). Mevlâna, bu kontekste ortaya çıkan prototipi “kâmil insan” olarak tanımlamaktadır. Kâmil insan, Mevlâna’nın anlatımına göre sorumluluk ve model olma itibarıyla küçük bir topluluk/cemaat gibidir. Burada yer alan kâmil insan modelini Weber’in ortaya koymuş olduğu karizmatik otoriteye benzetebiliriz. Bilindiği üzere Weber sosyolojisinde karizmatik otorite toplumsal alanı etkileyen, sosyal değişimlerin önemli aktörü kabul edilen ve dinden esinlenen devrimci bir prototiptir (Weber, 1993: 217-220). Kâmil insan da Weberyen karizmada olduğu gibi yaşam biçimini topluma yansıtan ve bu çerçevede toplumu dönüştüren bir kişiliktir (Tekin, 2012: 67).

Mevlâna’da din, toplum ve birey sorunsalı çerçevesinde ele alınan dinsel sübjektivizm de merkezi önemde bir konu olmaktadır. Bu bağlamda dinsel sübjektivizm söz konusu olduğunda doğal olarak bireyin kendisi öne çıkmakta ve toplum arka planda kalabilmektedir. Bu durum onun toplumu ve toplumsal kurtuluşu önemsemediği veya reddettiği anlamına gelmez. Onun araştırmalarında din, toplum ve birey söz konusu olduğunda daha öncede ifade ettiğimiz gibi meselenin diyalektik bir yaklaşımla ortaya konulduğunu görmekteyiz. Mevlâna’da diyalektik, eşyadaki cereyanı ve toplumsal olayları izah etmeye yarayan bir düşünce yöntemidir (Bulaç, 2013: 143).

Bu çerçevede Mevlâna’nın “diyalektik” yöntemi toplumun ve bireyin tabiatında mevcut olan yapının niteliğini yansıtır. Toplumun insanın ürünü ve insanında toplumun ürünü olduğu ve aynı zamanda bunların aynı kutsallıktan neşet ettikleri düşüncesinde bir muğlaklık ya da belirsizlik yoktur. Bir başka ifadeyle kendisinin hem bireyi öncelemesi ve hem de “*herkesle birleştin, kaynaştın mı ummansın, madensin*”, şeklinde toplumu vurgulayan ifadelerinde bir paradokstan (Tekin, 2012) ziyade, diyalektik bir durum vardır. Mevlâna varlığın diyalektiğini,

Tanrı'nın isimleri üzerinden okumaktadır. Zıtlıklara işaret eder. Ancak hiçbir zaman birliği yani tevhidi ihmal etmez (Bulaç, 2013: 143-152).

Bu çerçevede Mevlâna'nın "biz" vurgusu toplumun algılanışı açısından işlevseldir. Topluluktan ayrılmak, toplumsal bütünleşmenin zayıflamasına ve çöküşe doğru giden bir sürecin parçasıdır. Mevlâna düşüncesinde kolektif bilinç/vicdan toplumsal bütünleşmeyi sağlayan yegâne şeydir. Durkheim sosyolojisinde olduğu gibi bir toplumda anominin ortaya çıkması kolektif algı ve süreklilik arasında dengenin süreksizlik bağlamında sarsılmaya başlaması ile ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 2013).

Görüldüğü üzere topluluktaki biz duygusundan ortak değer ve bütünleştirici faktörlere kadar Mevlâna, önemli noktaların altını çizmektedir. Meseleyi biraz mikro bağlama taşıdığımızda Mevlâna'da barışın ironik bir şekilde de ele alındığı görülmektedir. Bu ironik algıya göre gerçek barış, barışı terk etmekle mümkündür. Barışı terk etmek ne demektir? Şekilsel, yapmacık, düzmece, asılsız, sözde ve kâğıt üzerinde kalan göstermelik tavırları terk etmek demektir. Barış, uygulandığı ve geçerlik kazandığı zaman gerçek barış olur. Ayrıca kötülüğü emreden nefisle, şeytan ve dostlarıyla savaşmaktır. Onlarla yapılan savaşta galip gelindiği vakit gerçek barış gerçekleşmiş olur (Değirmençay, 2008: 16). Yani dünya barışı Mevlâna'ya göre büyük orduları dize getirmekle değil, insanın kendi beninin farkına varması ile mümkündür.

Dil, Sembolizm ve Barış

Son kertede barışa dair çeşitli değinilerde bulunan Mevlâna'nın ironik bir dil yanında sembolik dile de yoğun bir şekilde müracaat ettiğini görmekteyiz. Yukardan beri sistemleştirmeye çalıştığımız Mevlâna düşüncesinde önce «biz» duygusu ve yoldan ayrılmamak, şeytan ve dostlarıyla savaşmak, mana topluluğu etrafında bütünleşmeyi sağlamak, zahirdeki bir takım farklılıkları ayrılık unsuru kılmamak; tam tersine kadr-i müsterekleri ve tanrısal özü gündemde tutmak birer aşama olarak kendisini göstermektedir. Gerçekten Mevlâna'nın dikkat çektiği noktalar, bugünün toplumlarında da temel bütünleştirici unsurlar olarak dikkat çekerler. Nitekim günümüz toplumlarına baktığımız zaman, bugünde çatışmayı hızlandıran ve toplumsal çözümlere sebep olan faktörler, farklılıkların ayrılıklara dönüşmesi ve kadr-i müsterekler üzerindeki konsensüsün zayıflaması olarak zikredilebilir (Tekin, 2012b: 100).

Mevlâna'ya göre yaşam, farklılıkların bir araya gelmesiyle gerçekleşen bir şeydir. Farklılıklar arasında savaş çıktı mı artık herkes yok olmuş, ölmüş demektir. Mevlâna, arzuları, hevesleri peşinde koşan insanların savaşlarını çocukların kavgasına benzetir. Zira çocukların kavgası herhangi bir anlam veya amaç taşımaktan uzaktır (Değirmençay, 2008: 23). Bu bağlamda Mevlâna, toplumsal çözümler, yozlaşma ve dünyevileşme arasında bir ilişki kurmaktadır. Buna göre, toplumlarda ortaya çıkan olumsuzlukların temelinde esasen dünya hayatını inceleme durumu yatar. Bu nedenle Mevlâna'ya göre ideal insan, dünyevi ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar azaltıp ahirete yönelik çalışan kimsedir. Tanrı aşkı gibi yüksek değerler olması durumunda dünyevi araçların bir ayrılık unsuru olması riski azalmaktadır (Tekin, 2012b: 102-104).

Esasen Mevlâna'nın anlayışında her ne kadar dünyanın insanlar için bir imara dönüştürülerek değerlendirilmesi düşüncesi varsa da genel anlamda dünyaya karşı menfi bir

tavrın bulunduğunu inkar edemeyiz. Ancak bu menfilik aynı zamanda, tüm içindeki fertlerin bütünlüğünü sağlayacak, ayrılıkları önleyecek bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira dünyanın ve ona ait araçların bizzat amaç olmadığına altını çizen bu düşünce, doğal olarak dünyevileşme olayı ile ilgili çatışmaları asgariye indirebilecektir. Mevlâna bu çerçevede vasat bir sosyolojinin (Koyuncu, 2014: 7-19) işlevselliğini yansıtmaktadır.

Mevlâna, insanlararası ortaya çıkan anlaşmazlıkların addan, suretten kaynaklandığını, manaya ulaşınca bu tarz sorunların çözüleceğini iddia eder. O, insanlardaki güzelliklerin, çirkinliklerin; iyimserliklerin, kötümserliklerin, kısaca bütün hasletlerin mananın içinde bir denge unsuru olarak anlam kazandığını düşünmektedir (Değirmençay, 2008: 36). Özetle; geleneksel sufi paradigmadaki suç sosyolojisi bağlamında tartışabileceğimiz dünyevi hayata karşı ortaya çıkan menfi tavrın, Mevlâna düşüncesinde Durkheim sosyolojisinde olduğu gibi toplumsal dayanışma ve gelişme bağlamında işlevsel bir zemine taşındığı söylenebilir.

Genel olarak Mevlâna düşüncesinde toplumdaki sosyal bütünleşme ve birleşmeyi zayıflatan dünyevileşme bağlamında tartıştığımız temel unsurlar yine Durkheim’de olduğu gibi Mevlâna’da da normal dışı şeylere referansla izah edilmektedir. Bunlardan öne çıkanlar ahlaki zafiyet, haram, karizmatik lider/ler/in yokluğu ve adaletsizliktir. Mevlâna’nın genel yönelimi dikkate alındığında, ahlaki zafiyetler ve bunun bir telafisi olarak arınma, onun düşüncesinde önemli bir yere oturur. O, ahlaki düzlemde ideal olarak “Tanrı’nın ahlakıyla ahlaklanma”yı bir ilke olarak kabul eder. Tanrı’nın ahlakı üzerinden mükemmelliğe ulaşma hedefi, toplumun bütünleşmesi için son derece önem taşımaktadır. Mevlâna bütün ahlaki zafiyetlerin kökeni olarak gördüğü şey, nefsin azdırılmasıdır. O, bunu Firavun sembolü üzerinden açıklamaya çalışır. Aynı şekilde Mevlâna toplumsal bağlamda çözülme olmaması için helal, harama ve adalete çok dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Helal yaşamı hayatın özüne/temeline yerleştirir. Adalet toplumun sağlıklı işleyişi ve bütünleşmesi için önemli bir yerdedir (Tekin, 2012b: 109).

Mevlâna için adalet toplumda bütünleşmenin sağlanabilmesi ve çözülmenin önlenmesi için başat bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bilhassa farklı sınıflar arasındaki sömürü ve istismar, onun anlatımlarına konu olmaktadır. Kötülük ve zafiyetler için Mevlâna’nın önerdiği yol, nefis ile savaş ve arınmadır. “Kendi canınla da savaşa girişmen gerek”. Toplumda adaletin ve barışın temin edilebilmesi için delinin eline silah verilmemesini; silahı olup aklı olmayanın elinin bağlanmasını öğütler “yoksa yüz türlü zarar verir” der Mevlâna. Kısacası, Mevlâna barış adamıdır. Onun elinde silah yoktur, kimseyle savaşmaz, kimseye baskı yapmaz; savaş hakkında düşünülen her şeyden uzaktır. Sevgiye dair ne düşünülürse onda vardır. O, savaşta değil, yalnız barışta dostluk yapabilir; barıştan yanadır, kendisiyle savaşmaya gelene barış elini uzatır. Kişi barışmak istemese bile o, asla savaşmak istemez. İnsanların rengi, dili, boyu farklı olsa da su ve ateş gibi bir arada yaşayabilirler. Çünkü her ikisinin de aslı aynıdır. Farklılıklar olmadan dünya düzene giremez. Başka bir ifadeyle yaşam, farklılıkların birbiriyle barışmasındadır. Farklılıklar arasında savaş çıktı mı artık herkes yok olmuş, ölmüş demektir (Değirmençay, 2008: 19,23).

Mevlâna pergelinde ahlak ve adaletin referans kaynağı Tanrı’dır. Dahası burada kullanılan tüm anlatıların temel kaynağı Tanrı’dır. Mevlâna için Tanrı/din barışın, şeytan/küfür ise savaşın sembolüdür. Herkes evin önünü süpürse, dünya temiz olur. Savaş ve ayrılıkların nedeni kendini merkeze koyan ben algısıdır. Ferdi arınma ve nefse hakimiyet,

genelde dinlerin ve mistik düşüncelerin en büyük hedeflerinden birisidir. Bu ise yüksek düzeyde barışçıl bir dünyanın oluşmasına hizmet etmektedir. O, barışın egemen olması için weberyan anlamda karizmatik liderlerin önemini de ihmal etmemektedir (Tekin, 2012b: 110).

Sonuç

Toplumsal dayanışma ya da barış için Durkheim'in bildikleri arasında Mevlâna'nın bilmediği bir şey var mıdır? Organik toplumu dışarda tutacak olursak bu soruya hayır cevabını verebiliriz. Soruyu tersinden okuduğumuzda Mevlâna'nın bildikleri karşısında sosyolog Durkheim'in bilmedikleri var mıdır? Evet. İki arasında ortaya koyabileceğimiz temel farklılık yaslanılan zemindir. Biri maddi olgular, diğeri mana cemaati üzerinden toplumsal tasavvurlarını inşa etmektedir. Durkheim ağacının kökleri ve dalları dünya toplumu ile sınırlıdır. Mevlâna ağacının kökleri ise -tıpkı cennette var olduğu iddia edilen tuba ağacı gibi- ezelde, dalları ebede uzanmaktadır. Peki, Durkheim hiç aşık olmuş mudur? Bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa oda ilahi aşkın Durkheim'e çok uzak bir olgu olduğudur. Mevlâna için toplumsal barışa dair meseleyi bir bütün olarak ifade edecek olursak, diye biliriz ki her şeyin temelinde metafiziksel aşk bulunmaktadır. Son söz: "Mevlâna aşk"tır.

Kaynakça

Baykan, Erdal (2017). *Düşünceye Gelemeyen -Tanrı sorunu ve Mevlâna-*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Beck, Ulrich (1992). *Risk Society, -Toward a New Modernity-*, (trns. Marc Ritter), London: Sage Publication,

Bulaç, Ali (2012). *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Berger, Peter L. (2000). *Kutsal Şemsiye*, (çev. Ali Coşkun), İstanbul: Rağbet Yayınları.

Berman, Marshall (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, (çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ), İstanbul: İletişim Yayınları.

Değirmençay, Veyis (2008). "Mevlâna ve Barış", *Mevlâna Araştırmaları-II*, (edit. Adnan Karaismailoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları, ss.15-43.

Durkheim, Emile (2009). *Dini Hayatın İlk Şekilleri*, (çev. İzzet Er), Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Durkheim, Emile (2006). *Toplumsal İşbölümü*, (çev. Özer Ozankaya), İstanbul: Cem Yayınları.

Gilje, Nils, vd. (2011). *Felsefe Tarihi -Antik Yunan'dan Modern Döneme-*, (çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu), İstanbul: Kesit Yayınları.

Günerigök, Mustafa (2015). *Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme*, Doktora Tezi,

Erciyes Üniversitesi.

Koyuncu, Ahmet A. (2013). «Özne ve Hakikat Bağlamında Modern ve Postmodern Epistemolojinin Eleştirisi: Vasatı Yakalama Üzerine bir Deneme», *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-1*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, ss. 7-19.

Mestrovic, Stjepan G. (2015). *21. Yüzyılda Durkheim: Durkheim Sosyolojisinin Modernite ve Postmoderniteye Uygulanması*, (çev. Sinem Güldal, Sinan Güldal), İstanbul: Matbu Kitap Yayınları.

Okumuş, Ejder (2007). "Mevlâna'da Din-Toplum İlişkileri", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri II*, Şanhurfa, ss. 66-77.

Rûmi, Mevlâna Celâleddin (2014). *Mesnevi-i Şerif*, (sad. Amil Çelebioğlu), Ankara: Timaş Yayınları.

Rûmi, Mevlâna Celâleddin (1991). *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), c. 1-6, İstanbul: M.E.B. Yayınları.

Slattey, Martin (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (çev. Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayınları.

Tekin, Mustafa (2012). *Mevlâna Pergelinde Toplum*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Tekin, Mustafa (2012/b). *Aradığın Şeysin –Modern Dünyada Mevlâna-*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Tekin, Mustafa (2016). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Turner, H. Jonathan, vd. (2012). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev. Ümit Tatlıcan), Bursa: Sentez Yayınları.

Weber, Max (1993). *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Wilber, Ken (1995). *Transandantal Sosyoloji*, (Çev. Cemil Polat), İstanbul: İnsan Yayınları.

Zijderveld, Anton, C. (2007). *Sahnelik Toplum*, (çev. Kadir Canatan), İstanbul: Pınar Yayınları.